

folk/ed. Derg, 2021; 27(1):167-181
DOI: 10.22559/folklor.1273

Üç İstanbul'da Aydın Kimliğinin Üç Eşiği

Three Thresholds of Intellectual Identity in *Three Istanbul*

Pınar Alçıçek*

Öz

Aydın kavramı, esnekliği ve evrenselliğiyle çeşitli anlamlandırmalara uğrar. Belli bir çerçeveye yerleştirmenin kolay olmadığı bu kavram, hemen her disiplinin ilgilendiği ve kendi ölçütlerini belirlediği; hatta kendi aydın tiplerini yarattığı kapsamlı bir konudur. Edebiyat alanında da dönemlerin, sanatçıların, ideolojilerin, akımların birer temsilcisi olan aydın tiplerini görmek mümkündür. Sanatçıların bakış açılarına göre şekillenen aydınların, gerçek aydın kategorisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği önemli bir meseledir.

Bu makalenin amacı, Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* (1938) romanının ana karakteri Adnan etrafında aydın kavramını tartışmak ve aydın kimliğinin sınırlarını ve özelliklerini belirlemektir. Bu bağlamda aydın kavramı, genel hatlarıyla verilmiştir. Para ve güç karşısında aydın değerlere gösterilen sadakat; kişisel çıkarları öncelemeyen bir anlayış; iktidara, muhalefete ve halka bakış; sanatsal ve zihinsel üretimlerin nitelikleri, aydın kimliğinin belirlenmesinde esas kriterler olarak kabul edilmiştir. Adnan, entelektüel birikimine rağmen maddiyatın etkisinde kalarak ve zaafına yenik düşerek aydın kimliğinden ayrılır. Çalışmada Adnan karakterinden hareketle eğitilmiş, birikimli, belli alanlarda uzmanlaşmış her kişinin aydın olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: *aydın, muhalefet, iktidar, maddiyat, ahlak*

Geliş tarihi (Received): 06.05.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 17.12.2020

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı doktora öğrencisi. pnralcicek@gmail.com.
ORCID 0000-0002-9089-6626

Abstract

The word “intellectual” has various meanings due to its flexibility and universality. This concept, which is not easy to put in a certain category, is a comprehensive subject that almost every discipline deals with and sets its own criteria and even creates its own types of intellectual. In the field of literature, it is possible to see types of intellectuals as those who are the representatives of periods, artists, ideologies and movements. It is a critical issue whether intellectuals, which are shaped according to the perspective of the artists, can be evaluated in the category of real intellectuals.

The purpose of this study is to discuss the concept of intellectuals around the main character Adnan of Mithat Cemal Kuntay’s *Three Istanbul* (1938) novel and to determine the limits and characteristics of intellectual identity. To this aim, the concept of intellectual is described within its general framework. Loyalty to intellectual values against money and power; an understanding that does not prioritize personal interests; view of power, opposition and the public; the qualities of artistic and mental productions have been accepted as the main criteria for determining the intellectual identity. Despite his intellectual accumulation, Adnan differs from his intellectual identity by being influenced by materialism and succumbing to his weaknesses. On the basis of the character of Adnan, it is concluded that not every person trained, accumulated and specialized in certain areas can be considered as an authentic intellectual.

Keywords: *intellectual, opposition, power, materiality, morality*

Extended summary

In his novel *Three Istanbul* (1938), Mithat Cemal Kuntay describes the life of some people during the reign of Abdülhamit II, the Committee of Union and Progress and Armistice. During the reign of Abdülhamit II, the first period in the novel, the main character Adnan appears as a proud, educated and opponent man living in a poor house in Aksaray with his tuberculosis mother. He is about to graduate from the Faculty of Law. His intellectual way of thinking, his oppositional attitude, his devotion to his values, his stance that does not deign to earn unfairly, and that he is in an artistic production are the parties that overlap with an intellectual identity. Adnan’s constant attendance to the mansion of Hidayet, the man of the Palace, and his love affairs with his friends’ wives or lovers are his contradictory sides with his intellectual identity. Adnan’s loyalty to his intellectual identity depends on his control on his weaknesses. Adnan starts teaching Süheylâ, whom Hidayet introduced to him. Süheylâ, who possesses Eastern values, has the ability to understand and interpret the West correctly. However, she will not be able to gain Adnan’s favor. Meanwhile, Hidayet persuades Adnan to tutor Belkıs, the daughter of a bureaucrat. Adnan makes it a matter of pride to go to the mansion of a representative of an institution he is opposed to. However, he is compelled to do so due to his financial problems. His entry to the mansion can be considered as his first threshold. The mansion’s glory and its atmosphere that makes him feel the power of rulership deeply affect Adnan, which herald his defeat to the world of materiality. Although he does not want to succumb to the material, he passes through his first threshold with his identity damaged.

Adnan, who is an opponent during the reign of Abdülhamit II, turns into a representative of the government when the Committee of Union and Progress comes to power. Being a part of the government means having money and power. The declaration of the Constitutional Monarchy, which is the second threshold for Adnan, allows him to obtain the wealth he dreams of. Adnan, who also works as a lawyer, moves to a mansion and lays the mansion with expensive items. He marries Belkıs, who constantly humiliates him, and moves away from his old friends and he continues to sustain his status thanks to money and power; he thus detaches from intellectual values. The author, who tests Adnan with these conditions, tests Adnan's close friend Moiz in the same way. While Moiz is an opposing portrait in the period of Abdulhamid II, he becomes rich as a man of power during the Union and Progress period and moves abroad. We see in the novel that money and power can be accepted as a criterion as to whether intellectuals changes their sincerity and morality. This means that not all educated, knowledgeable, professional novelists can be intellectual. These qualities alone are not enough to be intellectual.

The Armistice period in which the Committee of Union and Progress was overthrown is told in the third chapter of the novel. It corresponds to a process in which Adnan collapses like the Ottoman Empire. Adnan, who has lost all his power, reputation, money, friends and Belkıs, is too exhausted to regain his values. He turns into a refugee during this period. The person who saves Adnan from these bad conditions is Süheylâ, whom he once rejected. She waits for Adnan with sympathy and love and helps him at a time when he is really in need of her. Having married Süheylâ, Adnan enthusiastically welcomes the National Resistance initiated by Mustafa Kemal in Anatolia. He sees Mustafa Kemal as a hero. He, for a long time, waits for an invitation from Ankara to join the fight. He is so certain about the invitation that he even buys a calpac, which is the symbol of the resistance, and hides it by dreaming of wearing it on the day he will go to Ankara. However, an intellectual who prioritizes national values should somehow participate in the resistance without waiting for being invited. This may not only mean fighting, but also producing a thought that will contribute to the National Struggle. Adnan, who is not sincere enough to act, is more concerned with his individual salvation than national liberation. He, after being invited, aims to save his own reputation and become a hero as a prominent person in the Independence War and gain fame in this sense. Once he is not invited, he underestimates the independence movement in Anatolia and the prominent names and reveals his true identity again.

As of his youth, Adnan's life in the novel is full of traces of how one can not be an intellectual. In the twenty-five-year period, Adnan cannot finish the novel he writes; does not show the devotion required for his novel; He writes the novel in order to become popular, to be known and to be mentioned. Adnan's focus on himself and his desires rather than art, science, politics and history is another reason why he is not enlightened. In many reviews of the *Three Istanbul* novel, Adnan is described as a "intellectual" or less "semi-intellectual". When the novel is evaluated as a whole, Adnan can not be included into the category of "intellectual". Besides, due to the fuzzy definitions of "intellectual", the definition of "semi-intellectual" seems to be insufficient for Adnan, for it seems more difficult for the definition of "semi-intellectual" to gain a clear meaning compared to the concept of "intellectual". It seems that

it will take some time for this concept, which is still very ambiguous in the terminology, to gain a definite meaning. The concept of “semi-intellectual”, which is mostly used in personal comments, and “half-intellectual”, as Julien Benda and Mahmut Tezcan say, seem to be far from the adjectives that will characterize Adnan. His intellectual and operational integrity in the novel seems more appropriate to define him as “so-called intellectual”.

Giriş

Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet gibi önemli tarihsel kırılmalar, edebiyatın elinde yoğunlaşarak ölümsüzleşen birer kaynaktır. Edebiyat; dönemleri, kişileri, olayları hem tarihsel hem dönemselsel boyutta yansıtarak sınırlarını ve kurallarını kendi belirler. Bu güç ve dinamizm, edebiyatın diğer sanat ve bilim dalları arasında yarattığı iktidarını besler. Güç ve iktidarın nimetlerinden faydalanan edebî türlerden biri de romandır. Roman, çoğunlukla ortaya çıktığı dönemin yörüngesinden ayrılmayan ve okuru bu yörüngeye dâhil eden özel bir alandır. Cumhuriyet dönemi eserlerinde de Osmanlı Devleti’nin çöküşü, Mustafa Kemal önderliğindeki Millî Mücadele ve cumhuriyet ideası, romanlarda çeşitli kurguların eşliğinde okunabilir.

Cumhuriyet dönemi Türk romanının omurgasını modern hayatın unsurları, inkılaplar ve yeni rejim oluşturur; romancılar, en çok sosyal değişme konusunu işler. Söz konusu dönemde imparatorluğun çöküşü, Cumhuriyet’in yeni ilkelerle kurulması, daha önceden başlayan sosyal değişimin hızlanarak sürmesi ve kökleşmesi, entelektüel romancıların dikkatinden kaçmaz (Şahin, 2000: 52-53). Dönem yazarlarının özelliklerinden biri, II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve İttihat Terakki dönemini eleştirmeleridir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yazılan ve bu devri siyasal, kültürel, sosyal değişme ve bozulmalar gibi farklı açılardan işleyen romanlardan biri de entelektüel bir isim olan Mithat Cemal’in (1885-1956) Üç İstanbul (1938) adlı eseridir (Narlı, 2012: 65-66). Romanın ana kahramanı olan Adnan, çelişkili taraflarıyla Türk romanının unutulmaz karakterlerinden biridir. Onu unutulmaz yapan, üç ayrı dönemde üç ayrı kişilikle karşımıza çıkmasıdır. Romanın ilk bölümünde aydın bir kimlikle tanıdığımız Adnan; maddiyat, iktidar ve millî değerler uğruna mücadele olmak üzere üç eşikle karşılaşır. Adnan’ın bu eşiklerdeki tavrı, onun ne kadar aydın olabildiğiyle doğrudan ilgilidir. Neredeyse bütün çalışmalarda “aydın” ya da “yarı aydın” olarak nitelendirilen Adnan’ın, hangi kriterlere göre bu kategorilerde değerlendirildiği etraflıca tartışılmamıştır. Aydın kavramının çerçevesini çizmek, Adnan’ı değerlendirme noktasında önem taşır.

1. Aydın kavramına bir bakış

Aydın kavramı; sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, edebiyat gibi pek çok disiplinin kendi sınırları içinde yeniden ürettiği ve anlamlandırdığı bir kavram olarak ele avuca sığmaz bir kayganlığa ulaşmıştır. Literatürde tek bir tanıma kavuşamaması da aydının biraz belirsiz, biraz silik kalmasına yol açar.

Fransızca “*éclairé*” sıfatından türeyen aydın kavramı, “bilgi edinme ve eğitim yoluyla zihni aydınlanmış kişi” (Kılıçbay, 1995: 175) olarak öz bilinç sahibidir ve yaşadığı zamana yabancı değildir (Şeriati, 2017: 95). Ön yargısız, eleştirel, dili iyi kullanan, birey tavrı gelişmiş aydın (Baştürk, 2012: 15), düşünce ve bilgi üretir (Belge, 1983: 122). Bu üretimler, aydının toplumsal

ve siyasal hayata yön vermesini, halka gayri-resmî liderlik yapmasını sağlar. Benda'ya göre 19. yüzyılın sonunda “siyasi ihtiras oyunu oynamaya” (2017: 37-40) başlayan aydınlar, “yarım aydın”a dönüşür (Tezcan, 2018: 95). Çıkar beklentisinde olan bu kişiler, siyasi iktidarların yanında durur; hatta iktidara hizmet eder. Böylece iktidara boyun eğen aydın, kendi kimliğinden ödünler vererek aydın olma vasfını yitirmeye başlar. Aydın, muhalif ve eleştirci kimliğini korumalı; toplumcu perspektiften ayrılmamalıdır. Bu da aydının toplumsal konsensüs üzerine yapılandıracağı ideolojik eğilimleriyle bunların fikirsel düzeydeki ilk adımları olarak değerlendirilebilir. Daha çok bilim, kültür, sanat, siyaset alanlarında vücut bulan aydın; iktidardan, sözlü ve yazılı yasalardan, değer yargılarından, kişilerden bağımsız olarak var olmalı; bu şekilde düşünsel üretim yapabilmeli veya orijinal sanat eserleri üretebilmelidir.

2. Üç dönemi tarihten edebiyata taşıyan bir roman: *Üç İstanbul*

Mithat Cemal, “çağ romanı” niteliğindeki “nadide romanlardan biri” (Çelik, 2006: 240-242) olan *Üç İstanbul*'u çoğunlukla kendi hayat tecrübelerine dayanarak yazar. Enginün'e göre, roman kahramanı Adnan, yazarı temsil eder. Romandaki birçok kişi gerçekten yaşamış kişilerdir; yazar, bunların adlarında değişiklikler yapar (2014: 297). Romanda karşımıza çıkan Mehmed Râif, Mithat Cemal'in biyografisini de yazdığı Mehmet Âkif'tir. Roman, yazarın “kendi kendine bile itiraf edemediği his ve hayallerinin bir çeşit macerasıdır. Yahut iki kişilikli Adnan'ın özlemlerinden itiraf edilebilenleri kadar”dır (Göktürk, 1987: 48). Yazarın yaşadığı dönem ile bulunduğu çevre, eserin otobiyografik öğeler barındırdığını doğrular. Eserde olaylar, II. Abdülhamit, Meşrutiyet, Mütareke ve Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinden üç ayrı konak altında geçer.

Romanda olay örgüsünün tarihsel kişiliklerle ve olaylarla bağlantılı gelişmesi, eseri edebî tenkit alanında, sosyolojik ve politik gerçeklik anlamında cazip hale getirir (Çağan ve Alver, 2002: 703). *Üç İstanbul*, halk tabakasından çok elit kesimi ve iktidarı anlatırken iktidara yakın olanların yozlaşmasını ve çürümesini tema olarak işler (Alver, 2002: 21). II. Abdülhamit döneminin İstanbul'unda görülen aydınlar, dönemin ve yıkılan değerlerin birer sembolü olarak düşünülebilir.

Üç İstanbul'da bir güç mücadelesi görülür. Roman kahramanlarının hemen hepsi, iktidara yakın olma derindedir. Zenginlik ve güç sürekli el değiştirir (Çanaklı, 2007: 173). Olumsuz tipler hep menfaat peşinde, samimiyetsiz, devletini sevmeyen ve korumayan kişilerdir (Timur, 2005: 109). Görünüşte muhalif olsalar da saraydan geçinmeleri, onların tutarsızlığını kanıtlar.

“Sınıf değiştirmek isteyen tipik bir Osmanlı-Türk aydını” olan Adnan'ı (Naci, 2013: 36), Yunus Balcı, “bir Jön Türk aydını” (2002: 103) olarak nitelendirir. Adnan, romanda ulusal bir uyanışı isterken Batılı lüks hayata da özenir. Yazar, Adnan'ın çelişkili durumunu hayatına giren iki kadın aracılığıyla verir. Dürüst ve sade yaşantısı, bilgisi, güzelliği, onuru ve özverişi ile Süheylâ, Doğu-Batı sentezini ideal biçimde gerçekleştirir. Belkis ise dejenere olmuş bir Batılılaşmanın bütün olumsuz yönlerini taşır (Timur, 2019: 237-238). *Üç İstanbul*, yirmi beş yıllık bir zaman diliminde Adnan ile onun çevresinin yaşantılarına odaklanır. Daha çok bürokrat kesimin konaklarından İstanbul'a açılan pencereler, toplumsal hayatın ve siyasal gelişmelerin gölgeleriyle doludur.

2.1. Aydın kimlik ile maddiyat arasında tehlikeli bir eşik

Adnan, romanın başında Hukuk Fakültesi'ni bitirmek üzeredir. Adnan, Adliye'ye girmek istemez; taşraya gidip orada reis ile savcıdan sonra gelen üçüncü adam olmayı kendine yediremez; onların yanında “sesi, yüzü daha az, daha eksik olmaya mahkûm” kalmayı ka-bullenemez (Kuntay, 2017: 17). Ayrıca avukat olmak da istemez; kendini sıradan bir konu-ma yakıştıramaz. Adnan, tarihe, Doğu ve Batı edebiyatlarına hâkimdir. 93 Muharebesi'ni anlattığı *Yıkılan Vatan* adlı romanı da onun özel olduğu duygusunu besler. Oktay, Adnan'ın yazdığı romanın, Mithat Cemal'e bazı olay ve olgulara hem üst anlatıcı olarak hem de Adnan aracılığıyla müdahale etme imkânı sağladığını söyler (1993: 1032). Adnan'ın kullandığı sanatkârane üslup da Mithat Cemal'in üslubuna yakınlığıyla dikkat çeker. Anlatıcının aktardığı roman parçaları, Adnan'ın tarihe ve milletine duyarlı biri olduğu duygusunu verir. Bunlar, aydın hassasiyetleri arasında sayılabilir.

Adnan'da öne çıkan bir Türklük düşüncesi ve aidiyeti gözlenir. Türklüğü bir övünç kay-nağı olarak görür: “Ben taş devrinde Türk, tunç devrinde Türk, altın devrinde Türk olmak is-terdim. Bütün hilkat devirlerinde Türk, devirsiz hayatlarda Türk, hayatsız devirlerde Türk!.. Türk doğmak, Türk ölmek! Türk, Türk, Türk!..” (Kuntay, 2017: 91). Adnan'ın ulus bilinci, çikarsız bir inancın ürünüdür. Adnan, bir vakitler Namık Kemal'in fotoğrafını göğsünde taşı-dığını ve *Celâlettin-i Harzemşah*'ı kopya ettiğini söyler. Namık Kemal'i ve onun değerlerini önemseyen Adnan'ın da bir vatanperver olduğu aşikârdır.

Adnan, romanın başlarında millî değerlerine bağlı, II. Abdülhamit'e ve devlet politika-larına muhaliftir; eleştirilerini herkesin içinde dile getirir: “Memleketin zaten neresi benim? Ereğli'de kömür Fransız! Haydarpaşa'da demir Alman! Yalnız Yemen'de dökülen kan Türk! Üstünde ölüp altında gömülecek kadar bir toprak; bu mu memleket? Elçi tercümanlarının çiğ-nedikleri leşe siz Osmanlı İmparatorluğu mu diyorsunuz?” (s. 72). Adnan, gözlem ve analiz yapma yetenekleriyle Osmanlı Devleti'nin durumunu görmekte ve yabancıların Osmanlı'nın iç işlerindeki aktif rolüne kızmaktadır. Padişahın, devlet egemenliğini zedelediğini düşünür. Yabancı unsurların İstanbul ve Anadolu'daki varlığı, ülkeyi kaybetme korkularını doğurur. Adnan, hürriyet için cesur ve güçlü olunması gerektiğini düşünürken Abdülhamit'in korkaklığından şikâyet eder: “Efendimiz eskiden Moskof çarından korkuyordu, sonra elçisinden korkmaya başladı, şimdi tercümanından korkuyor. Zaten neden korkmuyor ki? Sahilden korkuyor; kalem sesinden ayak sesine kadar her gürültüden korkuyor; gazeteden, reçeteden korkuyor; kendi karyolasından korkuyor; kendi hafiyesinden korkuyor; öperken çocuğundan, çocuk yaparken karısından...” (s. 73). Adnan'ın rejimden çok yöneticiden duyduğu rahatsızlık öne çıkar; Abdülhamit yönetimine alternatif olarak neyi tercih edeceğine dair bir görüş mevcut değildir. Onun en büyük derdi, yönetimin bağımsız olması; ülkedeki kurumlardan ve zenginliklerden Türk milletinin faydalanmasıdır. Adnan'ın bunları ifade ederken gösterdiği muhalif tutum ve cesaret aydın kimliğinin işaretleridir.

Adnan'ın Yahudi asıllı dostu Moiz, “malumatı samimi, gösterişsiz ve gizli” biridir; memleket meselelerine kafa yorar. Moiz'in “kansızlıktan eşyalaşan yüzünde, bir fikir uğ-runda ölenlerin güzel donukluğu” (s. 19) vardır. *Sabah* gazetesinde yazarlık yapar. Türkçe, Acemce, Fransızca şiirler okur. Moiz, avukatlık yapmak ve evlenmek ister. O, romanın baş-larında birikimi ve duruşu ile bir aydın örneğidir.

Adnan'ın dostlarından biri de 93'te muhacir olan Şair Mehmet Raif'tir. Raif, dışarı çıkmayı, insanlarla birlikte olmayı çok sevmez. Maddiyattan uzaktır, insanlara ve topluma karşı duyarlıdır. Adnan'a göre bütün hassasiyetlerinden dolayı "hasta"dır. Adnan, bir şey yapacaksa onun ölçütü Raif'in konuyla ilgili ne dediğidir; onun onayı varsa işe girişir; yoksa vazgeçer. Şair Raif, aydın kimliğiyle öne çıkar.

Bir akşam Şair Raif, Moiz, Avukat Tevfik Hoca, Dağıstanlı Hoca, Fransızca Muallimi Kadri ve Kâtip Dilâver, Adnan'ın evine gider. Bu, gizli bir buluşmadır. Adnan, o akşam saray müşiri olan İngiliz Sait Paşa'nın hatıralarından Mithat Paşa'nın memleketten gönderilişini okuyacaktır. Akşam için yaptığı hazırlıklar önemlidir. Dışarıdan görünmemek ve ışığın şiddetini azaltmak için perdelerin üstüne yatak çarşaflarını asar. Adnan'ın ve arkadaşlarının duyduğu tedirginlik, dönemin atmosferini verir. Diğerleri gibi Şair Raif de Abdülhamit'e karşıdır: " 'O'na ne zamana kadar katlanacağız? Ne zamana kadar? Hangi günahımızın cezasını çekiyoruz?' diyordu. Raif Abdülhamit'in adını ağzına almazdı, Abdülhamit 'O' idi." (s. 114). Adnan ve Raif, Abdülhamit'i Osmanlı tahtına layık bulmaz. Adnan: "Düşün bir kere: Suavî vakasından sonra Prusya elçisine, 'Beni muhafaza edin!' diye yalvarıyor. Belinde Osman'ın kılıcını taşıyan bir adamın bir kavas kadar haysiyeti yok. Bir ecnebi sefirine bunu söylemek için bir devlet reisi deli olmalı.'" (s. 115). Adnan, Abdülhamit karşıtı aydınları temsilen söylediği bu sözleriyle liderlik kurumunun devletin gücünü belirlediğine işaret eder.

Adnan'ın sıklıkla görüştüğü bir diğer isim, Hidayet'tir. Hidayet, saraydan geçinmesine rağmen "gece saraya söven" biridir. Abdülhamit dönemini temsil eden konağında her gece ziyafet verir. Kendisini maddiyat ile var edebilmiştir. Önemli adamları saraya jurnaller; bu sayede zenginleşerek itibar kazanır. Romanyla ilgilenilmesinden haz duyan Adnan, Hidayet'in övgüleri karşısında "Hidayet'i büsbütün seviyor, bir ucuz kadını tiksinden öpmek için karanlığa muhtaç olan adam gibi Hidayet'in içyüzünü görmemek için her şeye gözlerini kapıyordu." (s. 83). Aydın kimlikle örtüşmeyen bu tutum, zaaflarına yenilen Adnan'ın riyakârlığının ifadesidir. Bu özellikler, aydın kimliğe pamuk ipliği ile bağlanmış Adnan'ın suretini yansıtır. Dağıstanlı Hoca ile Şair Raif'in, Hidayet'in konağına gitmemesi, Hidayet'i kızdırır. İki isim, ayrıntılı olarak romanda işlenmez; ancak karşımıza çıktığı kadarıyla aydın kimliğe sahiptirler (Güneş, 1997: 340). Hidayet, bu iki ismi konağında ağırladığı zaman imajını düzelterek düşünür; fakat bu gerçekleşmez.

Adnan, karşıt değerler arasında bocalar: "Roman yazacağım diye sanata tırmanıyor, Hidayet'i hem beğenmiyor, hem onun gibi olmak istiyor, Şair Raif'i beğeniyor, onun gibi olmak işine gelmiyor, çırpınıp duruyordu." (s. 152). Bu cümlede önemli bir nokta var ki o da şudur: Bilgi, sanat ve tutarlılık, maddi anlamda bir refah sağlamayabilir; maddi kazançlar da tutarlı olmayı gerektirmediği gibi itaatkârlığa kişiyi mecbur edebilir. Adnan, Şair Raif gibi dürüst; Hidayet gibi zengin ve tanınmış olmayı dilemektedir. Ancak o, iki kişiliğin sentezini tek başına üretme yetilerinden sınıfsal olarak ve konum olarak uzaktır. Herhangi bir devlet kaynağına ihtiyaç duymayan yani, köken olarak varlıklı bir aileye mensup bir aydının, devletten geçinen aydına nispetle daha özgür, daha kendi olacağı, daha az çelişkilerle kuşatılacağı muhakkaktır.

Aksaray'da yoksul bir evde veremli annesiyle yaşayan Adnan, çalıştığı gazeteden aldığı parayla geçinemez. Hidayet'in aracılığıyla özel ders verir. Bunlardan ilki olan Maliye Nazırı'nın

kızı Süheylâ, birikimli ve iyi niyetli bir kızdır. Adnan, Maliye Nazırı'nın konağı ile Hidayet'in konağını karşılaştırır. Hidayet ve konağı, kirlenmişliğin sembolü gibidir; konak, “memleketin tarihini okkayla, bayrağını arşınla satabilecek adamlarla dolup boşalan” bir yer; Hidayet de “ağzımı açınca kirlî parayla çürük malumatın karmakarışık döküldüğü” biridir (s. 101). Buna karşın Adnan, Hidayet'in konağının müdavimlerindedir. Hidayet'in konağının baş döndürücü cazibesi, Adnan'ı ele geçirirken Süheylâ'nın konağı, ona kaybetmek üzere olduğu değerleri hatırlatır. Birbirine zıt olan iki konak, iki zıt dünya görüşünün de temsilcisidir. Adnan'ın bunlar arasından seçim yapması, onu aydın kimliği ile yol ayrımına getirebilir. Yol ayrımında Süheylâ'nın yaşantısına olan eğilim, kısa bir süre sonra Belkis'la birlikte yön değiştirecektir.

Adnan, Erkânıharp Müşiri'nin kızı Belkis'a tarih dersi verecektir. İlk etapta Adnan, muhalif tavrı nedeniyle iktidar temsilcisi bir konağa gitmeyi kendine yediremez; fakat annesinin hastalığı ve maddî sıkıntılar nedeniyle gitmek zorunda kalır. Ders vereceği Mermer Yalı'dan içeri girecekken yaşadığı psikoloji romanda şöyle verilir: “Erkânıharp Müşiri'nin kızına ders vereceği için kendi gözünde kendi küçüldü; daima kendisinde gördüğü miğferli, sorguçlu kahraman büyük kapının altında kaybolmuş, onun yerine vücudunun bir köşesinde ceketli bir kâtip boynunu bükmüştü” (s. 123). Adnan, muhalefet ettiği iktidar kurumunu temsil eden kapıya gitmeyi ve kapının eşiğinden geçmeyi, kendi değerlerini çiğnemek olarak algılar. Adnan, ideolojisini, söz ve eylemlerini o eşikte bırakma acısı ile çelişkiden çelişkiye düşer. Bir yandan muhalif olduğu kişilere hizmet etmenin bir yandan da zengin ve gösterişli bir yaşamın altında ezilmenin sancılarını yaşar. Bir aydınının, Adnan gibi şatafata yenilmesi kabil değildir. Onun bu duyguları, isteyip de dile getiremediği iç dünyasının izleri olsa gerektir. Gizli bir etkilenme ve özentinin açığa çıkması, konağın eşiğinden geçmesi ile aynı zamana rastlar. Zenginlik ve şaşaa, Adnan'ı büyüleyip ele geçiren bir güce ve Adnan'ın kendi benliğinden kopma pahasına arzuladığı bir dünyaya dönüşür. Maddiyatla örülü eşik, Adnan'ın yaşamının ikinci kısmının başlangıcı olarak düşünülebilir. Adnan hem yeni bir hayata adım atar hem de aydın kimlikten kopuşu yaşamaya, sıradanlaşmaya başlar.

Belkis ve konağı, Adnan'ı aydın kimlikten uzaklaştıran “kirlî” bir hayatın da habercisidir. Adnan, Belkis'in evinde bütün değerlerinden soyunan; bunun farkına varınca da utanç duyarak kendiyile savaşan ve sürekli değişen ruh haliyle renkten renge giren bir bukalemunu andırır. Belkis'in konağının, Adnan'ın üzerindeki tahakkümü güç ve parayla sıkı sıkıya ilgilidir. Anlatıcı, Adnan'ın aydın kimliğiyle verdiği mücadeleyi şöyle anlatır:

Bu yalıda Adnan namusunun gururunu da duyamıyordu. Bu salonlarda onun namusu, köylü çocuğu gibi toy, şaşkın, kaçacak yer arıyordu. Farkında değildi, bir cinayet olan bu servetin içine girmeye Adnan razıydı. Bu yalıdaki refah, memleketi vuran hançerdi; fakat bu hançeri elinde tutarken Belkis, asırların üstünden görünüyordu. Adnan'ın kabirlerine, selvilerine taptığı İstanbul bile Belkis'in ayaklarının altında yanlışıklıkla duran bir memleketti. Adnan kendi memleketini bile bu kadına layık görmüyordu.

Birdenbire kendinden korktu. Kendi yüzüne uzaktan başkası gibi bakınca öğrendi: Belkis onu anasından, evinden, hattâ memleketinden soğutmuştu. Sonra Maliye Nazırı'nın konağını düşündü. Peygamberlerin köşelerinden sesler duyacağı kadar sessiz olan bu konağı düşündükçe rahat nefes alıyordu. Sonra Süheylâ'yı düşündü.

Bu kızın en ufak şeyden kızaran yüzünde Türk ırkının temiz kanı vardı. Altı yüz yıldan beri aktığı halde solmayan kan! (s. 163-164).

Süheylâ, Doğu'nun masumiyetinin, bilgeliğinin ve sükûnetinin bir temsilcisi olarak ulvi değerlerle bezenmiştir. Süheylâ'nın babası ve konağı da ulviyetten saçan pırıltılarla huzurun sesini yansıtır. Gerçek bir kültürden yoksun olan Belkıs ise Batılı zevkleri ve biçimsel özen-tisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürge statüsünü kişiliğinde simgeleştirir. "Ulusal gurur" taşımayan yönetici sınıf için bir başarı simgesi olan Belkıs, Adnan'ı etkisi altına alır (Timur, 2019: 236). Belkıs; iktidar, para, ihanet, menfaat gibi kavramlarla özdeşleşir ve bun-ları fetiş nesnesi haline getiren bir anlayışın ürününe dönüşür. Belkıs'a tutkuyla bağlanan Adnan da Belkıs'ın iltifatını kazanmak için nesne dünyasına teslim olur.

2.2. İktidar ve para sarkacında sözde aydın

Adnan, üç ayrı dönemin İstanbul'unda üç ayrı kişiliğe bürünür. İlk döneminde aydın kimlikle örtüşen tarafları ağırlıklı olsa da iktidar mekânlarındaki gösterişin etkisiyle bir de-ğişimin içine girdiği gözlenir. İlk eşikten kişiliği ve ahlaki zedelенerek geçen Adnan, bütün benliğiyle maddiyata sarılmaya hazır birine dönüşür. Adnan'ın maddiyata özentisi ilk eşik iken ikinci eşigi iktidarın adamı olmaktadır. 10 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'le birlikte Ad-nan, İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde güçlenir; ilk eşikteki çatlak, bir yarığa dönüşür ve Adnan, romandaki ilk halinden başka bir insana evrilir. Dönüşüm, onu aydın kimlikten uzaklaştırır. Alver'in de belirttiği üzere iktidar-aydın ilişkisini gördüğümüz romanda "iktida-ra mesafeli ve eleştirel duruşu salt çıkar ve zenginlik için bir araç olarak oluşturma ve ikti-dara yakın olduğunda ise tamamıyla onunla kendini belirleme ve kimliklendirme eylemi, Adnan'ın yaşam pratiğinde etkili bir şekilde izlenir" (2002: 22). Nitekim Adnan, iktidarın adamı olarak İttihat ve Terakki'nin yönetimi süresince çevresinde kendi hükmünü sürdürür. Cemiyet sayesinde var olan Adnan, bağımsız bir aydın profilinden uzaklaşır. Adnan, özel hayatında da şehvet duygularına yenilerek arkadaşlarının eşleriyle birliktelik yaşar. Bu ka-dınlardan biri olan Macide, Adnan'dan gebe kalır ve çocuğu Adnan'dan gizli doğurur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde olan Moiz, Selanik'e gider ve Adnan'la mektup-laşır. Adnan, Selanik'te Cemiyet'e yardım eder; İstanbul'da da Cemiyet'in adamı olur. An-latıcı, Cemiyet ya da mektuplarla faaliyetler hakkında herhangi bir açıklamada bulunmaz. Adnan'a Cemiyet'ten gelen bir mektup, bir gün Beşiktaş Muhafızı'nın eline geçer ve Ad-nan hapsedilir. Trablusgarp'a sürgün edilir. Adnan'ın sürgün süreci romanda anlatılmaz. 10 Temmuz İnkılabı'nda sokaklarda "Hürriyet" nidaları duyulur. Anlatıcı, 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet'in atmosferini de geniş çaplı vermez. Adnan, sürgünden dönerek Cemiyet'e gider. Bu süreçten sonra Adnan'ı iktidar cephesinde görürüz. Bu bağlamda roman boyunca muhalif olmak ile iktidar yanlısı olmanın, kişilerin hayatlarına nasıl sirayet ettiğini görmek, maddi anlamda ve itibar görme anlamında kişileri ne derece dönüştürdüğüne şahit olmak mümkündür. Adnan ve Moiz, İttihat ve Terakki'nin güçlenmesinden nasiplenir; ikinci eşikten geçtikten sonra aydın değerlerini yitirir.

Moiz, avukatlık yaptığı Selanik'te zenginleşir: "Muharebe büyüğü bir değneğin ucuyla Moiz'in dişlerini, tırnaklarını bembeyaz yapmış, Adnan'ın karşısına çıkarmıştı. Siyah tırnak-

lar, sarı dişler muharebenin arkasında kalmıştı” (Kuntay, 2017: 354). Adnan, Moiz’in değişiminden rahatsızlık duyar. Şair Raif de Moiz hakkında çıkan dedikodulara inanır, zenginliğini dürüstlükle ve Moiz’in duruşuyla bağdaştıramaz: “Beş cephede yüz binlerce Türk çocuğu, bu adamlar zengin olsunlar diye mi on dokuz yaşında ölüyorlar?” diye yakınır (s. 358). Moiz’i ilk gördüğünde Raif’le aynı duyguları paylaşan Adnan, Moiz’in karısı Raşel’e yakın olmak için Raif’le ilişkisini kesmeye karar verir; iki dostuna da ihanet eder; Raşel’le birlikte olur. Moiz, birkaç yıl sonra İtalya’da ekonomik sıkıntılar yüzünden intihar eder.

İnkılap’tan sonra avukatlığa başlayan Adnan, Belkıs’ın hocalığını bırakır ve Mermer Yalı’ya haciz konduğu için ailenin avukatlığını yapar. Belkıs’ın boşanması aşamasında da onun avukatı olur. Zenginleşmeye başlayan Adnan, kılık kıyafetinden yaşam şekline, gülüşünden davranışlarına kadar değişir. Adnan artık büyük davalarla ilgilenir, Cağaloğlu’nda taş bir konağa taşınır ve konağı pahalı mobilyalarla döşer. “Hariciye’de, Dahiliye’de, Maliye’de işi olanlar Hariciye’ye, Dahiliye’ye, Maliye’ye” gitmek yerine bu eve gelirler (s. 306). Adnan, bir dönem eleştirdiği düzenin ve düzen adamlarının yerine geçer. Üstelik geçmişinden kurtulmak için eski dostlarıyla da ilişkisini keser; böylece fakirliğinden, sosyal sınıftan ve benliğinden kurtulacaktır. Onun bu kaçışlarında sığındığı nesne dünyası, avunması için bir süreliğine kâfi gelecektir.

Adnan, Dağıstanlı Hoca’yı Cemiyet’e davet eder. Cemiyet’i desteklediği halde onlara katılmayan Hoca’ya göre, Cemiyet için en korkutucu düşman Abdülhamit değil; “Fatih’teki yobazlar”dır. Adnan, “hükümet” ile “sarık”ı karşılaştırır ve “Bin softayı bir jandarma önüne katar.” der. Hükümeti, asıl güç olarak kabul eden Adnan’a karşılık Hoca: “Hükümet kuvvet değildir; vasıttadır. Bir memlekette asıl kuvvet, bir fikri temsil edenlerdir. Başka memleketlerde sahici ‘fikir’ zümreleri var. Bizim memlekette hakiki ‘fikir’ yok; bizde üç yüz seneden beri ‘fikir’ diye bir tek şey var: Taassup!” (s. 308). Hoca, bir toplumun düşünsel lideri olarak kabul ettiği aydın kesimi işaret eder. Bağnaz bir yaşam biçimine alternatif üretemeyen aydınlardan ve taassup anlayışının politik ve sosyal yaşamda devamını sağlayan kesimden rahatsızdır: “Sarıklı milletini bana sen mi anlatacaksın? Menfaat göster: Vapur bacası gibi bağırarak sana Allah’ı inkâr etsinler; Peygamber’i de!.. Sultan Hamit otuz üç sene sarığa sırma takarak; taassuba maaş vererek tahtında oturdu efendi!” (s. 308). Bir değişim gereklidir; ancak bunu gerçekleştirme hususunda Cemiyet’e dair birtakım soru işaretleri vardır. Dönemi, aydınları, beklentileri aktaran Hoca’ya göre Cemiyet’in ikinci düşmanı da kendileridir. Hoca, halkın bakış açısını ortaya koyduğu tespitlerini şöyle sıralar: “Yığın, karnıyla düşünür, gözüyle öğrenir, kalbiyle kızar. Avamın midesindeki yeniçeri kazanını tanımıyorsunuz. Halkın gözünü rahatsız etmemek için hiç değişmemeye mecbursunuz. Eski ceketinizi çıkarmayacak, eski evinizden çıkamayacaksınız...” (s. 309). Aydın-halk arasında kurulacak bağ, iktidar yürütücülerinin samimiyetlerinde ölçüt olan “aynı kalma” durumuna göre şekillenecektir. Toplum, hareket önderlerinin ve üyelerinin halktan biri olduğuna ve verilen mücadelede maddi kazanımlar elde etmediklerine inandırıcıdır. Adnan, paranın esrikliğiyle Hoca’nın ve Şair Raif’in eleştirilerine kulak asmaz. Adnan ve Belkıs evlenir. Belkıs, Adnan’ı sevmez ve benimsemez; Adnan’ın asil olmadığını düşünür.

Adnan, birkaç yıl içinde nüfuz sahibi olur: “Tebessümü iltimastı; bir ismin önüne ‘bizim!’ dedi mi, ismin sahibi elçi, vali, müsteşar oluyordu. Onun önünde Beşinci Mehmet şehzadelerinden utanıyor, bu oğlanları nasıl adam edeceğini soruyordu” (s. 333). Adnan, im-

zasız bir mektup alır. Bu mektubu, savaşta cephedeki askerleri tedavi etmeye yardımcı olan Süheylâ göndermiştir. Mektup, aydın ve yurtsever bir kadının elinden çıktığı aşikâr olan önemli gözlemler ve uyarılarla doludur. Süheylâ, mektupta sevinçle karşıladığı İnkılap'ı artık tanıyamadığını yazar. İnkılap'ın heyecanı, bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Süheylâ: “Siz, sahiden, 10 Temmuz'un, menfaati, parayı bilmeyen toy çocukları mısınız? Fakat sizin bir çocuk kadar, bir köylü kadar güzel yüzünüz vardı; sizin tertemiz bir alınınız vardı, onlar ne oldu?” (s. 334) diye sorar ve I. Dünya Savaşı'ndan söz ederek inkılapçıların millî duygularını ve millî değerlere bağlılığını sorgular. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, dönemin politik kişilerine, aydınlarına yönelik sorgulamaları, dünya zevklerine dalmış kişileri uyarmak, uyandırmak ve mücadeleye katılmaya ikna etme amacı taşır. Burada düşman işgaline karşı verilen savaşa İttihat ve Terakki'nin dâhil olması beklenir.

Adnan, mektuba ehemmiyet vermez. Paraya ve itibara tutsak olan Adnan, bir zamanlar aşağıladığı Hidayet'in durumuna düşmüştür; “vaktiyle Hidayet'e gidenler şimdi Adnan'a” gelir (s. 381). Adnan'ın en büyük korkularından biri, kendisinden borç para istenmesidir. Bu nedenle konağına gelen eski dostu Dağıstanlı Hoca ile yalnız kalmaktan kaçınır. Hoca'nın kendisinden para isteyeceğini sandığı için türlü hileler yapar. “Hâlbuki Dağıstanlı Hoca 'ahval-i hâzıraa... 'yı 'çok vahim!' diye bitirecekti. 'Memleket batıyor' demek için Adnan'a gelmişti. Fakat Şair Raif ona, 'Gitme Hoca! Adnan'ı bulamazsın. O 10 Temmuz'da öldü!' demiş, dinletememişti” (s. 383). Adnan'ın aksine Dağıstanlı Hoca daha da yoksullaşmıştır. O sırada Sarıkamış'tan dönen bir Binbaşı konağa gelir ve muharebeyi anlatır. Sarıkamış'ta 32 bin kişilik Dokuzuncu Kolordu'dan geriye asker kalmadığını söyler, şehitler için gözyaşı döker. Adnan, bunlara karşı duyarsız görünür. Dağıstanlı Hoca'nın asker oğlu da bu muharebede şehit olur. Oğlunun bir gülleyle darmadağın olarak öldüğünü ve oğlundan gömecek bir parça kalmadığını öğrenen Hoca, bir süre sonra acısından ölür.

Adnan, güç sayesinde aşağılık duygularından kurtulacağına inanır. Her dönem hırslı olan Adnan için “güç aşkı”, her şeyden önce gelir. Kendini gerçekleştirmeyi, güçlü olmakla eşdeğer tutar (Çağan ve Alver, 2002: 706). İttihat ve Terakki'nin varlığıyla kendini gerçekleştiren Adnan, para ve güce kavuşsa da sosyal sınıfından dolayı kendini Belkıs'a layık bulmaz; sınıf atlamının parayla ilgili olmadığını kavrar. Belkıs'ın kibri, Adnan'da aşağılık kompleksi yaratır ve Adnan, çelişkilerle dolu bir ruhun yorgunluğundan kurtulamaz: “Karısı ikinci dansa artık kalkmamalıdır. Fakat bunu Belkıs'a söylerse Adnan tarih hocası olacak; Aksaray'da oturan adam olacak, Belkıs onun karısı diye talihsiz olacak. Karısına karşı kıskanç olabilmesi için bile Adnan'ın vaktiyle fakir olmaması lazımdı” (Kuntay, 2017: 396). Adnan, karısıyla ve onun yakınlarıyla olan ilişkisini dahi yönetememekte; bunun huzursuzluğuyla kıvrınmaktadır. Bu basiretsizlik ve âciziyet aydına yakışmamaktadır.

2.3. Eylem ile eylemsizlik arasındaki eşikte duran pasifize aydın

Adnan, ilk eşikte maddiyata duyduğu zaafa yenilir; ikinci eşikte muhalif taraftan ayrılıp İttihat ve Terakki iktidarının temsilcisi olur ve aydın kimlikten tamamen kopar. İttihat ve Terakki, 1918'de siyasal hareketini sona erdirir. Mütareke dönemi ile Adnan'ın ve İstanbul'un üçüncü dönemi başlar. Adnan, bu dönemde yaşamındaki son eşığe gelir. Onun tekrar aydın

kimliğe kavuşabilme şansı, bu eşikle olan sınavına bağlıdır. Millî Mücadele'ye katılım, millî değerler uğruna düşünsel üretim ve hatta Anadolu'da savaşmayı göze alabilecek cesaret ve fedakârlık, Adnan'ın son eşiği olarak romanda görülebilir.

Üç İstanbul'da Mütareke, Adnan'ın yok oluşuna neden olur. İngilizler, İstanbul'da Adnan'ı arar. Adnan, Belkıs'ın akrabası Naşit'in evinde gizlenir. "İstibdat'ta Hidayet'in, Meşrutiyet'te Adnan'ın konağında toplananlar, Mütareke'de hep Naşit'in salonunda..." (s. 494) toplanır. Dengelerin bu kadar değişmesi, politikaya ve iktidara yakın olmakla iç içe geçmiştir. Adnan tekrar fakirleşir, Belkıs'la boşanır. Belkıs, âşık olduğu Rus prensle evlenir. Bunalımlı bir evlilik yaşar, sonra Amerika'ya gider ve çorap paketleri işler, birkaç ay sonra da intihar eder. Adnan, "Gece köşkte yatağında Belkıs'a ağladı. Sonra ağladığına sevindi. Sonra bir ferahlık duydu: Belkıs ölmekle Adnan eski tarih hocalığından, eski iptidai kunduralarından, Aksaray'daki eski evinden kurtulmuş gibiydi" (s. 459). Bütün geçmişini bir kambur gibi sırtında taşımasına neden olan Belkıs, ölümüyle Adnan'ı aşağılık duygularından kurtarır.

Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmasını heyecanla karşılayan Adnan, İngilizlerin İttihatçıları serbest bırakmasıyla dışarı çıkar. Adnan, başkalarına muhtaç olarak yaşar. Adnan, İttihat ve Terakki'nin yeniden dirilmesi umudu içindedir. Her şeye bir mana yükler, her şeyden medet umar: "Dün gece rüyada yeşiller giydiği için onu Ankara'dan çağırtaçaklardı. Maarif Vekili olacaktı. Demin sağ gözü seçirdiğine göre Talat Paşa Berlin'den geliyordu" (s. 460). Cemiyet'ten umudunu kesince kendisi ve memleketi için kurtuluş olduğuna inandığı Millî Mücadele'ye gönül verir. Adnan, hayran olduğu Mustafa Kemal'den mücadeleye katılması için davet bekler. O, alacağı davetle tekrar itibara kavuşma arzusundadır. Anlaşılan odur ki Adnan, kendi menfaatinden ayrı olarak bir davanın varlığını tahayyül edemez. Davet edilme-yince üzüntüsü ve samimiyetsizliği iç dünyasında ifadesini bulur: "Aylar geçiyor, Ankara'dan onu çağırıyorlardı. Adnan'ın ruhundan tırnakları uzanıyor, dişleri ürperiyordu. 'Onlar'la yan yana dursaydı Millî Mücadele'ye daha çok inanacaktı. Uzaktan baktığı için 'mucize'ye tuhaf gözlerle bakıyordu. İçinden 'Başaramayacaklar!' diyor, sonra utanıyor, boş odada etrafına bakıyor, kendisine kızıyor..." (s. 461). Adnan, mücadeleyi gerçek anlamda benimsemez; beklentisi karşılanmayınca da mücadele verenleri "onlar" diyerek ötekileştirir. Mücadeleye katılmak için herhangi bir girişimi söz konusu değildir. Gururundan dolayı eylemsizliği seçer. Onun kendi kendisini pasifize etmesi, her daim kendisini fazla önemsemesinden de kaynaklanır.

Adnan, Millî Mücadele kahramanlarından intikam alabilmek için gazete çıkarmayı ve gazetede her gün Ankara'dakileri beğenmediğine dair yazılar yayımlayacağını; örtülü bir muhalefet yürüteceğini hayal eder. Adnan, intikam planları içinde zatürre olur; hastayken Süheylâ ona bakar ve iyileştikten sonra evlenirler. Süheylâ'nın konağında karısının parasıyla geçinir. Karısının özverilerine karşılık Süheylâ'yı aldattır.

Adnan, gizlice astragan bir kalpak alır; kalpağı evdeki kütüphanesine kilitler. Kalpağına sığınan Adnan, onunla ilgili hayaller kurar: "Bu kalpağın altında göğsü ne kadar büyük duracaktı? Aynanın karşısına geçti; kalpağı giymek istiyordu. Giymedi. Ahdi vardı, bu kalpağı o, Ankara'ya çağırıldığı gün giyecekti" (s. 523). Adnan, bir nesneye tutunur ve ona inanır. Ankara'da milletvekili olmak ister. Kalpağı, kendisine duyulan saygının bir sembolü olarak kabul eder. Onun görüşleri, aydın kimliğe aykırı olarak iktidar ve sembole göre değişkenlik gösterir. Adnan'ın bakış açısı, iktidarların değerlerine paralel yürüten kaygan bir zeminde dolaşır.

Romanın sonlarına doğru hasta ve yaşlanmaya başlayan biri olarak gördüğümüz Adnan, eski görkemli hayatına bir daha kavuşamayacağını acısını duymaktadır. Hayata tutunmak için avukatlığa dönmesi, hasta olmasına rağmen bir daha çıkamama korkusuyla gündüz vakti yatağa girmemesi, romanını bitirememesi, Adnan'ın yaşamla bağıını gevşeten nedenlerden bazılarıdır. Adnan için ne sanat ne Ankara ne de ailesi bir avuntu teşkil eder. Onu ayakta tutan para ve güç, bir hayalin ötesine geçemez.

Adnan, evlendikten sonra avukatlığa döner; çok az dava alır. Bir davada Moiz'in karısının sevgilisini öldüren on yedi yaşındaki Ahmet'in idam edilmesi için yaşının on dokuz olduğunu ispatlamaya çalışır. Parayla yalancı şahitler tutar. Adnan'ın yaptığı bu ahlaksızlıklar da onun aydın kimlikten ne kadar uzaklaştığını kanıtlar. İdama mahkûm ettirdiği Ahmet'in kendi çocuğu olduğunu anlar. Mahkemeden sonra acılar içinde eve giden Adnan, Süheylâ'nın bir erkek bebek doğurduğunu öğrenir. Adnan ölür. Adnan'ın trajik sonu ile İmparatorluk'un sonu arasında bir paralellik de söz konusudur. Adnan öldükten sonra Süheyla, ondan geriye kalan roman müsveddeleri dâhil her şeyi yakar. Bu sırada İmparatorluk da yanmakta, yok olmaktadır (Çağan ve Alver, 2002: 708). Cumhuriyet ilan edilince Af Kanunu çıkar ve Ahmet bu yasadan yararlanarak on beş sene kürek cezası alır.

Sonuç

Üç İstanbul, Cumhuriyet öncesi ile Millî Mücadele sürecini İstanbul'da bürokrasi çevresine yaslanarak anlatır. Üç dönemin atmosferi, zengin konaklarında hissedilebildiği kadar romanda yer eder. Eserin karamsar, kötücül bir bakış açısının egemenliğinde yazılma nedeni, üç dönemdeki karanlık tabloların ve yozlaşmış kişilerin varlığıdır.

Romanın başında bir aydın olan Adnan, her dönem yeni bir duruşla okuru karşılar. Adnan, avukattır; muhaliftir; edebiyat ve tarih alanlarında donanımlıdır; roman yazar; Türklük şuuruna sahiptir. Bunlar, Adnan'ın aydın kimliğinden yansıyanlardır. Ancak Adnan'ın entelektüel birikiminin, mesleğinin, sanatsal üretiminin, politik duruşunun onu aydın yapmayacağı açıktır; çünkü aydın kişinin sahip olması beklenen tutarlılık, ahlak, dürüstlük, toplumsal duyarlılık Adnan'da yoktur. Yazar, Adnan'ın karşısına çıkardığı üç eşikle onun aydın kimliğini sınamıştır. İlk eşikte maddiyattan gözü kamaşan Adnan, aydın kimlikle yol ayrımına gelir. İkinci eşikte İttihat ve Terakki döneminde hızla zenginleşerek paraya ve nesneye tutsak olan Adnan, aydın değerlerine sırt çevirir. Millî Mücadele başladığında da kendi itibarını kurtarmak ümidiyle Ankara'dan davet bekler; gönüllü olarak mücadeleye katılmaz. Ülkesinin kurtuluşuna dair bir düşünce üretmesi de söz konusu değildir. Adnan, tanınmak ve popülerleşmek için yazdığı romanını da bir türlü bitiremez. Adnan'ın sanattan, bilimden, siyasetten, tarihten çok kendisine ve arzularına odaklanması da aydın olmasının önünde bir engeldir. Bu bağlamda Adnan, Fethi Naci'nin ya da Yunus Balcı'nın ifade ettiği gibi "aydın" kategorisinde değerlendirilemez. Ayrıca "aydın"ın bulanık tanımlamaları düşünüldüğünde Zeliha Güneş'in "yarı aydın" tanımlaması da Adnan için yetersiz görünmektedir. Zira terminolojide henüz çok belirsiz olan bu kavramın -ki böyle bir kavramsallaştırmanın ne derece makul olduğu tartışılabilir- sağlam bir zemine oturması zaman alacağına benzer. Daha çok kişisel yorumlarla kendine yer bulan "yarı aydın" ya da Julien Benda ve Mahmut Tezcan'ın dediği gibi "yarım aydın" kavramları da Adnan'ı niteleyecek sınıftan uzak görünmektedir. Adnan'ın romandaki düşünsel ve eylemsel bütünlüğü, onun için bir "sözde aydın" tanımlamasına daha uygun görünmektedir.

Romanın başlangıcında bir aydın olan Moiz de İttihat ve Terakki döneminde zenginleşerek aydın değerlerine ihanet eder. Para ve iktidarın, aydın kişilerin samimiyetlerini ve ahlakını değiştirip değiştirmeme hususunda bir ölçüt olarak kabul edilebileceğini; her eğitilmiş, bilgili, meslek sahibi kişinin aydın olamayacağını romanda görmekteyiz. Bu vasıflar, aydın olabilmek için yeterli ölçütler olursa günümüzde hemen herkesin aydın olarak nitelendirilmesi gerekir.

Romanda Şair Raif ile Dağistanlı Hoca, görebildiğimiz kadarıyla birer aydındır. Anlatıcı, bu iki ismi, Adnan ve Moiz gibi eşiklere getirmemiş; onları iktidar ve para ile sınamamıştır. Yine de onların iktidar olma mücadelesine girmemeleri, muhalif tutumları, toplumsal duyarlılıkları ile Hidayet'e ve Adnan'a olan bakış açıları, onların aydın kimliğini öne çıkarır.

Kaynaklar

- Alver, K. (2002). Üç İstanbul romanı üzerine sosyolojik okuma denemesi. *İlmî Araştırmalar*, 15, 19-26.
- Balci, Y. (2002). *Türk romanında aydın problemi (1908-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Baştürk, M. (2012). *Cumhuriyet dönemi Türk romanında aydınlar (1950-1970)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Belge, M. (1983). Tarihi gelişme süreci içinde aydınlar. M. Anđ, O. Balcıgil vd. (Haz.) *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi 1*. (1. baskı, s. 122-129). İstanbul: İletişim.
- Benda, J. (2017). *Aydınların ihaneti*. C. Soydemir (Çev.). Ankara: Doğu Batı. (1927).
- Çağan, K. ve Alver, K. (2002). Üç İstanbul ya da bir çözülüşün zayıf halkaları. *Hece*, Türk Romanı Özel Sayısı 2. (65/66/67), 703-713.
- Çanaklı, L. A. (2007). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar (1872-1950)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Çelik, Y. (2006). 1920-1960. T. S. Halman, O. Horata, Y. Çelik vd. (Ed.) *Türk edebiyatı tarihi 4*. (1. baskı, s. 215-275). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Enginün, İ. (2014). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh.
- Göktürk, H. İ. (1987). *Mithat Cemal Kuntay*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Güneş, Z. (1997). *Millî edebiyat romanlarında aydın tipi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kılıçbay, M. A. (1995). Türk aydınının dünyasını anlamak. S. Şen (Haz.). *Türk aydını ve kimlik sorunu*. (1. baskı, s. 175-180). İstanbul: Bağlam.
- Kuntay, M. C. (2017). *Üç İstanbul*. İstanbul: Oğlak.
- Naci, F. (2013). *Yüzyılın 100 Türk romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Narlı, M. (2012). *Roman ne anlatır? Cumhuriyet dönemi (1920-2000) Türk romanı üzerine tematik bir tasnif ve değerlendirme*. Ankara: Akçağ.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet dönemi edebiyatı (1923-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Şahin, İ. (2000). Türk romanının tarihî gelişimi. *Türk Yurdu*, 153-154 (20), 45-66.
- Şeriati, A. (2017). *Aydın*. E. Okumuş, H. Kırlangıç, M. Demirkol (Çev.). Ankara: Fecr.
- Tezcan, M. (2018). *Türk aydınlar sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Timur, K. (2005). İstanbul'un iç yüzü ve üç İstanbul romanlarında insan, mekân ve siyaset. Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 93-109.
- Timur, T. (2019). *Osmanlı-Türk romanında tarih, toplum ve kimlik*. Ankara: İmge.